

ОГЪНЯТ ИСКРИ ОТ ВСИЧКО

(Поезията на Магда Петканова)

ИВАН СПАСОВ

В известна степен името и на Магда Петканова потвърждава правилото за безпощадността на времето, рукнало като сприя върху живота на хората — формиращо го, разрушаващо го, завличащо го. Нейната поезия сега е почти неизвестна за младото поколение, но тя не е шумяла така много и преди години. По-иначе стои работата с драматургията ѝ, в която има великолепни поетически открития. Те допълват нашето впечатление за лириката на тази авторка, защото внасят в нея такива нови, силни, ярки открития, каквито понякога няма в „чисто“ интимните ѝ откровения. Разликата е в това, че в поемите и в стихотворните драми на писателката емоционалното слово някак си „обективизира“ чужди съдби, преживявания и страсти, докато в „директната“ си чувствена изповед поетесата визира чрез лирическата героиня самата себе си.

Поради някак съдържателно-изобразителни особености в поезията на Магда Петканова много е удобно, а даже и необходимо, нейното лирическо творчество да бъде анализирано чрез едно хронологическо вглеждане в зародиша и в развоя на вдъхновението и на неговите характеристики. Само така ще си обясним и цената, и силата на дебютната ѝ книга „Македонски песни“ (1927 г.), а ще разберем и посетнешната отлика, валидна за емоционално-мисловния свят на поетесата в следващите ѝ стихосбирки. Защото е очевидна разликата между втората книга („Изгубен камък“, 1933) и „Кавали свирят“ (1939 г.). На едно място тя признава, че започва да печата през 1925 година в издавания „Вестник на жената“, но пише още от 1919 година — т. е. когато е деветнадесетгодишна. Стиховете ѝ от това време сетне влизат в нейната дебютна стихосбирка...

Питам се какво звучи в моето съзнание, останало от поезията на Магда Петканова? Навярно и аз някога съм се заблуждавал, че някои мотиви, разработки, внушения и въздействия, постигнати от авторката в песните за „драмската ракия“ и за „момините устни“ са дело на фолклора. Каква извисяваща измама! Кой поет сега или в миналото би се отказал да оприличават стиховете му с народните създания? И наистина има ли очевидни признаци, по които да сме застраховани от подобна „лъжливост“:

Ако зажалиш нявга за драмска ракия,
дойди на гости

с кон шарколия.
Татко ракия ще ти налее,
старите песни ще ти поее.

Ако зажалиш нявга за одринско вино,
дойди на гости
кротко и мирно.
Мама ще вино от изби извади
и мойта жалба ще ти обади.

Ако зажалиш нявга за момини устни,
прескочи нощем
портите пусти.
С одринско вино, с люта ракия
момини устни ще те опият.

Откъде-накъде у дъщерята на тракийската земя тоя усет за ритъм, за език, за психология, за настроения, за изповед с близостта или с оттенъка на македонската народна песен? И мелодията е нежно-меланхолична, и съдържанието е на границата между страданието и копнежа, и думите са покорно-мечтателни. Всичко е казано като на подбив, сякаш една глума е напирала върху мисълта на девойката и тя бърза да я отпрати към своя избранник като дискретна, невинна, мимоходом изречена покана. Но в същността на цялата обрисувана картина има нещо затрогващо — и като патриархална свенливост на момата, и като уважение към родители, и като приобщаване между стари и млади, и като дълбока тъга, идваща от изгарящото желание за взаимност. . .

Виждаме какъв диапазон се разкрива в едно и също стихотворение — широка амплитуда в чувствата, в образите, в женската съдба, в изживяванията на лирическата героиня. Имаме емоционален развой, общо настроение, интимна участ и даже нещо закачливо като поведение и съвет от една младост към друга палавост; от едно сърце, разтерзано и жадно за приключения, към друго, сякаш така лудо и дързостно в желанията си. Финалът за опияняващите „момини устни“ е закономерен като единство между жалбата за силно усещане в драмската ракия и одринското вино, от една страна, и — от друга — чрез опияняващите момини устни. Поетесата въздига любовта и нейната незаменима сила. Тука грее въздържаният празник на душата и на чувствата. Изведен е на преден план съкровеният устрем към щастие, към обич, към благост на две копнеещи за душевна хармония същества, още неизпитали страшните окови на семейството. И всичко е постигнато деликатно, умно, уж невинно, а достатъчно ясно, силно и категорично. Момините устни стават олицетворение на радостта, на чаканата с нетърпение душевна празничност; на оня емоционален триумф, който завладява всичко наоколо и прониква навсякъде. . .

Само народната песен ни е дала върховия синтез на изпитанията и на задоволството, раждащи се в любовната игра, в екстаза на сестивата, в съдържаната и постепенно развихряща се вакхическа свобода и всеотдайност на спонтанните емоции. Ала техният горд и нежен празник никога не търси преките внушения, а е опосредстван чрез действия и предмети, които лежат дълбоко в същността на човека: за бащата изворът е в драмската ракия и в старите песни. Това е белег и за мъжество, и за възвишеност на характера. За майката

одринското вино е повече външен ритуал, който е поводът, за да се изкаже мъката на женската рожба и да се облекчи нейното назриващо страдание. Магда Петканова и е в лоното на традиционния фолклорен реквизит, и е вън от него, създавайки свой стихотворен почерк и своя емоционална стилистика. И то завидно самобитна в началния стадий още от своето развитие като поетеса.

Когато казах, че в откровенията на лирическата героиня има нещо кокетно, задирчиво, приятно волно, аз имах предвид и стихотворението импровизация, в което момичето се задира с палавото момче:

Не ме закачай, лудо, не ме задявай,
а отминавай!

Недей ми чути златните гривни — върви си със здраве.
Аз имам братче, в Струга златарче,
то по-хубави ще ми направи.

Не ме закачай, лудо, не ме задявай,
а отминавай!

Недей ми къса новото сайче над бяла шия.
Аз имам братче, в Ресен терзийче,
то по-хубаво ще ми ушие.

Не ме закачай, лудо, не ме задявай,
а отминавай!

Недей се вглежда в бели чардаци — не ще ги стигнеш.
Аз имам братче, в Прилеп зидарче,
то по-високи ще ми издигне.

Това стихотворение е образци за поуката от народното творчество, без да се стига до механично подражателство, а като се запазва оня индивидуален почерк, достоен за всеки творец. Интерпретацията на случката говори за пълно владение, за непосредствено „влизване“ в атмосферата на специфичните преживявания. Може да се каже, че тука става дума и за фриволна, стройна, изваяна композиция, и за простотата на изказа, и за психологическата ведрост. Изнесена е напред само едната реакция — моминската. Поставена е в „сянка“ друга — момковата. Но цялостната картина не се омаловажава, не се нащърбява, не страда в емоционално и в смислово отношение. Всичко е изградено органично като архитектурника и като изповед на момичето пред момчето лудетина. Всъщност неговата лудешка постъпка не личи пряко, тя е оповестена посредством съветите на „потърпевшата“. И от цялостната обстановка може да се предполага, че наистина става въпрос за девойка, защото закачката към омъжената жена би имала по-друг адрес, по-друга „нагласа“, по-друг маниер на израз.

Стихотворението излъчва жизнерадост, очарование на младостта, прелест на любовната дързост, упование в разума на мъжа и кокетство с неговата напористост, която е за предпочитане пред заспалата интимност или пред омразната за девойката любовна вялост. Стихотворението на Магда Петканова е апология на съкровения чувствата тъкмо чрез наивните и смешните момински заплахи. Те са казани просто така, само за очи. А магията на творбата е събрана в предизвикващата още по-голямо желание за „атака“ у момчето мека, подстрекателска „отбрана“ у девойката. . .

Но Магда Петканова може да събере в центъра на творческото си внимание и да представи друга, по-драматична женска съдба. Тя е показана в цикъла „Гурбетчийски песни“. Като че ли е снет от натура действителният живот на далечните ни прамайки — с техните страдания, с надеждите им, с плахите припламвания на доброто за утрешния ден, с изблика на вече невъзможната да се спре изповед пред себе си, пред него, заминалия на гурбет стопанин, пред „общественото“ мнение, за да се види психологическата конфликтност и да се определи страната на съчувствието и на защитата. Ако Магда Петканова не беше закърмила своето вдъхновение и своята лирико-емоционална изповед с обаянието на фолклорната изразност, яркост и песенност, едва ли щеше да придобие тая начална енергия, надали щеше да си гарантира тая бърза популярност, която я поставя наред до магната и обаянието на твореца от народа:

Свещи ти запалих пред трона небесен,
поклони направих дор до девет пъти,
та дано се върнеш жив и здрав наесен
и дано на тебе лек да ти е пътя.

В къщи се завърнах, пусто ми се стори;
погледнах детето — то вече заспало;
чух, че нещо в къта майка ти мърмори,
и заплаках клета, като над умряло.

А тебе те срещнали нашенци над село.
Казват, весел бил си, карал си кат хала,
кривнал си калпака над бялото чело
и от твоята песен гората ехтяла.

(„Гурбетчийски песни“ — 1)

Ето я увертюрата към женската мъчна съдба. Тя ще изпъкне по-ярко, по-релефно, по-вълнуващо в следващата, втората част на песента. Дотук авторката е направила само подготовката на сетивата и на мисълта ни, за да можем после да вникнем още по-дълбоко в участва на изоставената и забравената майка и къшовница. Първата картина е наситена с упование и молитва, но се долавя и предстоящата буря: свекървата отмъстително мърмори нещо, назрява свадата с младата снаха. Детето е заспало. Тя усеща вече самотията си в това смутително и дори враждебно обкръжение. И още нещо — мъжът сякаш само това е чакал — да хукне по гурбет, да си кривне калпака и да потърси чуждите простори за своята волност. Ясно е, че в този случай Магда Петканова като че ли предпочита едната версия — душевнодраматичната, на мотива за одисеята на гурбетчийската жена. Защото има и друга възможност, пък недотам радостна, а и по-благородна, по-хуманна: когато търпението на жената се възнаграждава с щастливото завръщане на мъжа от гурбет. И томителното женско чакане се заменя от продълженото щастие на двамата.

Но в разглежданата емоционално-художествена трактовка случаят е най-труден и даже непоносим. Стопанката е забравена, изоставена, пренебрегната. И в мъжовия си дом, при свекърва и при девери, тя няма да прокопса, няма да намери покой. Тихомълком или гласно ще плаче „клета като над умряло“. И нищо радостно няма да придобие чрез денонощните си терзания:

В къщи ме остави с дете на ръцете —
бяла и червена като китка цвете.

По печалби тръгна, по гурбет далечен
и да се завърнеш не помисли вече.

Чаках те до днеска, ще чакам тепърва.

Цял живот зарових тук при зла свекърва.

Дете ще израсне, младост ще прегърне,
ала мойта младост няма да се върне.

Това е цяла историческа женска съдба, в която се преплита народният бит, в нея е втъкана участта на българката, показан е нейният характер, открито е нейната психология. Може да се твърди, че с „Гурбетчийски песни“ Магда Петканова плътно следва фолклорната традиция и като фабула, и като сюжет, и като изповед, и главно като дълбинни домогвания до преживяванията на жената: няма награда нито за майчинството, нито за труда, нито за добротата, нито за страданията ѝ. Лексикалната нежност на рисуващата извисява трагическите акорди на вопъла, на сподавената болка, на угасващата вяра. „Няма ли за мене кой да замилее?“ — това е и въпрос, и стон, и отчаяние! „Няма ли за мене слънце да изгрее?“ — тука е крайната градация на мъката. Чезне и последният взор към надеждата, която се олицетворява единствено в него, в мъжа, в гурбетчиата. Всичко наоколо е зло, настроено враждебно, или пък отминава безразлично към чуждата човешка скръб. Само той с великодушното си, с все още запазената капка обич и мъничко страдание може да разбере тая страдна душа и да облекчи настъпващите мрачни дни и години: „Чуй ме: завърни се...“ Достатъчен е този сърцераздирателен вик, без дори да е конкретизиран, за да внуши на читателя страшната участ на българската жена от някогашните времена. Една твърде нередостна съдба, която ни е позната преди всичко чрез фолклора...

Спирам се по-широко върху тая творба на Магда Петканова поради две обстоятелства: да се види как авторката деликатно, умело, майсторски на места следва „предписанията“ на колективното народно изображение чрез словото, без да се слива с образа и без да го замества чрез подражание. А и още нещо искам да изтъкна — оставайки вярна към уроците на изключителната фолклорна широта, поетесата се превъплъщава пълно, жизнено, реалистично и многостранно. Гурбетчийската орисия и младежката палавост представляват не само две противоположности по интонация, по настроение, по въздействие — те са и две коренно различни човешки съдбовности, така лирически, проникновено разкрити от перото и от дарованието на Магда Петканова. В нейната поезия животът на жената приема хем обикновени, всекидневни форми на съществуване, хем го люлее някаква романтичност, която гали очакванията за по-щастлив ден и ги пълни с екзотична красота. Женската душа копнее за промяна към непознатото, към възделеното. И даже когато не се сбъдва, то пак я сгрива, внася в студенината на обичайното битуване светлия порив на изненадващата трепка:

Скрих във пазва билката могъща
и от свила риза ѝ дарих —
занареждах нашта малка къща
и зачаках скъпия жених.

Минаха години в страх и шепот —
врачката найякъде умре,
но и днеска още чакам с трепет
златната каляска ще ли спре?

(„Предричане“)

И в това стихотворение, и в редица други проличава един малко странен подход към психологията на лирическата героиня: липсата директно и, най-важното, няма го видимо разтърсващото, показно драматичното изпитание за жената. Нейните чувства, нейните реакции спрямо действителността имат винаги конкретен повод и са израз на реална обстановка, на очевидни обстоятелства. Макар че не приема да слиза из дебрите на мисълта ѝ, същевременно авторката не подлага на изпитание и първичните, стихийните пориви у жената. Към същността на тези творби се върви както през гъстата житейска мотивировка за поведението на лирическата героиня, така и през нейните обективно и достоверно възникнали реакции спрямо хората и спрямо условията. Видимото, картинното, в значителна степен „документираното“ преобладават като градивна част в концепцията на творбите. А това ги отличава и като стил, и като съдържание, и като идейно-естетическо въздействие. Лириката на Магда Петканова е напълно в духа на българската словесна традиция, но с индивидуална багра, която е неповторима и лесно разпознаваема. Не толкова язката и не така фрапантна вододелна бразда съществува между стиховете от „Македонски песни“ и тези от следващите книги на поетесата. Няма да се връщам към вече изтъкнатите дотук черти, а ще откроявам новите, които хронологически, успоредно с развоя на писателката, се напластяват и дават отличителните качества на претворяването ѝ. В стихосбирката „Изгубен камък“ (1933) намирам нещо твърде различно като строй на мисълта, като мотиви, като интерпретация на живота и като възглед у лирическата героиня за него. Тя вече има горчивия опит, който я кара да въздържа у себе си напора на чувствата и на реакциите, доколкото той е все още силен, напорист и непресекнал. И това се отразява също така върху емоционалния регистър на изображението. Повече изпъква носталгията, на преден план се появява мъчителното съотнасяне между една или друга ценност. По-аналитични са човешките сетива и поради тяхната изостреност по-голямо е и страданието. Радостта намалява, засилва се резигнацията, възцарява се някъде и песимизмът. Плетеницата от въпроси постепенно се съгъстява. Неодобрението увеличава своите пълномощия. Все по-тясно става пространството на възторга и на палавостта. В отделни моменти тежко ляга даже и съмнението, което е и верният признак за може би ненужното, ала неизбежно умъдряване — остаряването. Все по-вгълбено се изживява раздялата, макар че гордата жена търси у себе си достолепнието, за да придаде и приемлив, и достоен образ на всяко изпитание:

Не скърбя, че тръгна тъй безгрижно —
дните ни не спират своя бяг.

Вярвай ми, че всичко е излишно,
стига ми и този черен хляб.

Нито ти и нито аз сме грешни —
безразличие дебне радостта.

Днес дори изглеждат малко смешни
болката, сълзите и скръбта.

Днес врага си мога да прегръщам,
лишен ми е всякакъв копнеж.
И не е ли все едно и също
да живееш, или да умреш?

(„Днес“)

Ето какво не можем да открием в първите стихове на Магда Петканова: безразличието, примирението, готовността за трезв, разумен, опрощаващ и дори оневиняващ поглед. Някога всичко беше дързостно, кипящо, разбъркана смесица от гняв, искане, покана и присъда. Сега в двора на жената е отслабнало слънцето на вярата. По-дебела е сянката на разочарованието. Неслучайно първият цикъл в „Изгубен камък“ се нарича „Ветрове“. Те са духнали навсякъде и са хукнали напосоки. Те отвяват младежката безгрижност и донасят умората и тревогата на зрелите години, когато самозалъгването никому не приляга и когато дълбокият реалистичен усет е вече предимство за личността.

Но той носи нещо мрачно за душата. От него бягат илюзиите, в пределите му се настанява чувството за самота. И това е най-тъжното: нищо и никога не чакаш. Запустял е кеят на живота — нито посрещаш, нито изпращаш. Едно само е безспорно — тече водата на времето, преминават годините, а с тях от ден на ден се затваря взорът към света. И мъртвият пласт на забравата се трупа всекичасно:

Аз всеки ден изпридам повесмо,
а вечер сричам книгата любима.
Дори не чакам никакво писмо,
забравили са ми отдалъка името.

(„Самота“)

Може би все още не е зазидана и последната светла пролука, но така натам вървят нещата. Важното е да имаш куража да погледнеш истината право в лицето и да я представиш с целия ѝ ръст. Лирическата героиня на Магда Петканова притежава тая смелост и не допуска заблудата да покори мисълта и сетивата ѝ. Нека се знае, че вятърът е заместил палавостта на очаквания мъж и вместо него е поставил беспорядъка в будоара на жената. Той е „на нощта неверница гальовника“. Той е извършил тая мила пакост в любовната си разяреност — „разпилял е стиховете ми и далеч отвял портрета ми“.

Ако се вгледаме по-внимателно в самите изразни средства, които изграждат поезията на Магда Петканова, ще се убедим в тяхната най-проста обикновеност. Не ще намерим нищо необичайно, тъй като авторката цели преди всичко да ни покаже обстановката, да ни въведе в обстоятелствата, които диктуват едно или друго поведение на жената. Нейните реакции са функции на обективни причини. И тъкмо в това е гаранцията за реализма на изображението. Ако има нещо по-екзотично, то е в мечтите на героинята, в нейното преображение — душевно и емоционално, — което рисува дори греха в една свята светлина, „и като майчина ласка—смъртта“. Такава е и магията на „чуждия град“ — едно видение с нереални стойности, но той е примамлива сила за надеждата. Тя доказва все още непохабената докрай способност човекът да се вживява в себе си, да фантазира, защото иначе не му остава почти никакво житейско упование...

Аз предпочитам равната, констативната, даже претоварената с подробности любовна лирика на Магда Петканова пред някаква по-ройна емоционалност, след която не се запазва нищо в усещанията и в преценката ми. Тази поетеса непрекъснато се мъчи да задържи влюбения мъж на земята. И чрез поведението на лирическата си героиня му предлага една спокойна, отрезвена и мъдра концепция и за интимните отношения, и за характера на самия свят. Понякога за интрига между партньорите се вмъква и „третият“. Но той по-скоро е измислица на въображението или на доста яркото желание за конфликтност, отколкото на истинските взаимоотношения („Вечер“). Важното е да се внуши на влюбения, че „откакто има на света жена“, всичко протича познато; че представата за „лична“ победа няма обективна връзка с действителността; че и тая „интимна двойка“ не може да бъде друга „при другите“; че и нейното чело е засенчено и уморено; че и в ръцете на тая любима веят теменугите. Сигурно е неприятно, даже необичайно е по време на любовния екстаз да се напускат звездните селения и да се обитава само делника. Но такава е позицията на лирическата героиня. Дори философията ѝ взема по-строги очертания и по-мрачни квалификации: наоколо дебне „сивата злина“, видимо светлият ден е всъщност „земна суета“, защото „всеки час ни чака неизбежната“. Ето и признанието на самата жена:

Аз тъй минавам в мъка всеки ден,
дори съм чужда, лоша и за брата си.
За стотен път проклинам своя ден рожден
и нищо не очаквам от съдбата си.

(„Страница“)

Наистина сега песимизмът, който не е мотивиран достатъчно ясно преди това, стига до болезнени, даже до разрушителни форми. Любимата сякаш видимо не е отчаяна, но тя не иска и да бъде наивна, защото верува ѝ е да приема света с точните му измерения; дори и тогава, когато безумната любов на партньора го украсява. Пътят на поведението, графиката на характера, цената на страстите, степенята на възбенията тука се определят от смесването между буйната кръв и трезвия разсъдък — нещо, което е и спецификата, и отликата в лириката на Магда Петканова в сравнение с творческия свят на другите български поетеси.

Можем да се запитаме: защо е така мъчен, рационализиран, поставен върху везните на точността любовният свят в лириката на Магда Петканова? Защо авторката чрез мислите и действията на героинята си отнема романтичната почва изпод краката на мъжа? Дали това е търсен ефект, който цели да охлади горещите страсти в интимната връзка мъж—жена, или пък е отговор на едно индивидуално вътрешно състояние?

Естествено е да няма еднозначен критерий в обяснението на тая творческа и психологическа дилема. И все пак съществуват фактически основания, благодарение на които можем поне да се доближим до истината за поставените въпроси. Аргументите ще намерим в самата лирика на Магда Петканова. И аз ще започна с едно мъничко, импресивно, сякаш незабележимо стихотворение, което се нарича „Приказка“: върху листата е капнала „капчица роса“. С погледа си чист в ранната пролет тя жадно пие „ширни небеса“. Но се появява изневиделица вятърът и разлюлява наоколо всяко нещо. И

капката роса потъва „в жадната земя“. Това не е просто приказка. Това е дълбока метафора — преходността е над всичко. И над любовта. Ще бъде смешно да мислим иначе. Това иска да ни каже и алегорично, и пряко героинята на Магда Петканова. И ни го поднася с една сурова и безапелационна категоричност...

Има поети и поетеси, които създават чрез лириката си еуфорична обстановка, насищат стиховете с блясъка на романтиката, с тайствеността на красотата, с приповдигнатия градус на чувствата, с амбицията за изключителност. Магда Петканова не е от тях. За нея всяко нещо има своята естествена характеристика. И тя може да се установи само с точното си пазоваване. Това не означава пълен отказ от пежната сила на интимните взаимоотношения между мъжа и жената, но не само като изблик на едностранни емоции, а като една здрава и многоизмерима хармония, която прави човешкото битие свято и го изпълва с „млада радост“. Величието е в простотата на желанията и в способността да ги постигаши. То не е в сложните лабиринти на терзанията и неудовлетворенията („В Тетевен“). И още нещо: с годините все по-трудно понасяме уязвената наша гордост, въпреки, а може би тъкмо поради узрялото ни съзнание. Младостта компенсира нанесените рани. Сега те бавно зарастват и дълго болят („Изгубен камък“).

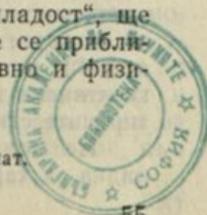
Прави силно впечатление фактът, че в интимната поезия на Магда Петканова ударението пада върху горестната въздишка: няма го разкошът от грациозни пируети, навсякъде цари естественият изповеден тон, в нищо авторката не преиграва и не разкрасява багрите на изображението. По-детайлно и по-съсредоточено, по-всеотдайно и по-развълнувано лирическата героиня разкрива своите майчински преждия и копнежи. Тя прави смели откровения пред милата си рожба и по такъв начин въвежда и нас, читателите, в личния си мир, който се оказва и дълбоко наш. Монологът заприличва и на себепоткровение, и на изповед, и на молитва към съдбата — да бъде щедра към детето и да постели утре пътя му с добротата:

Кротко спи, рожбо любима,
спи, мое скъпо дете,
вън вече тежката зима
приказки бели плете.

(„Майчина песен“)

В съкровения свят на Магда Петканова има нещо като че ли издоказано, прекъснато в разцвета на порива, пресечено по средата, или даже някъде в самото начало. Нейната героиня иска да замине в непознати земи, да вдигне котвите и да надуе платната, да се зарее из мечтани морски простори; да забрави докрай всичко, даже името си; да започне отново живота си, да се втурва тук и там „без посока и без знак“. Тя чака безбрежие за погледа, за духа, за стремленията. Но това е буря в чаша вода. Това е мимолетен протест на уморените, на вече изтощените сетива. По старому ще си остане всяко нещо: ще увяхва „усмивката на мойта ненаситна младост“, ще се разбиват усилията пред невъзможната промяна. И ще се приближава все повече и по-сигурно времето на пълното душевно и физическо изнурение:

Ти идваш, чужденецо, много късно,
сега не би разбрал гладът и жаждата що значат.

Ти мислиш, че бодлите само дрехите разкъсват
през този път, през който мъчно се и плаче.
Сега кърчагът е разбит — разсипани са бленовете мои;
сърцето ми е пусто, уморена съм.
А в този свят аз нямам нито близки, нито свои.

Стихотворението „Улица“, от което цитирах тези куплети, е измежду най-драматичните, най-болезнените, най-безперспективните изповеди на поетесата. Мрачната сила на живота и неговата неумолимост са затворили всякакъв изход. И героинята може само да проанализира миналото и да посрещне леденесещия край в настоящето. Тя си е позволила в дълбокото си отчаяние да сравни своята участ с тази на „бездомно псе“. И да го нарече побратим („Другари“). Проличава как Магда Петканова бърза да напусне пределите на любовния мотив, за да отправи своето внимание към другата област — майчинството, в която постига строго индивидуална трактовка и „наслажда“ специфична лирическа тоналност. Наред с Екатерина Ненчева, с Бленика, с Мария Грубешлиева, и най-вече с Люба Касърва, и тя прави голям влог в разработката на тая проблематика. Вече изтъкнах някои подробности. Сега искам към тях да прибавя още, за да се открий приносът, за който говоря.

Може би ще бъде напълно достатъчно да вникнем в задъханата възхвала на майката като събирателен образ в едноименното стихотворение, за да разберем творческата концепция, житейската философия и гражданската позиция на поетесата. Подходът към темата е мащабен, бих го нарекъл, планетарен: майчините сълзи са оприличени на „придошли“ реки. Ако скръбта на всички майки се превърне на облак, „една огромна птица небосклона ще обгърне“. Майчините надежди са онова слънце, което може да разлее навсякъде своето сияние — „скръбта с милувки топли кротко ще срази“. Майката е вездесъща — и в доброто, и в страданията. Ако светът се устрои според майчината мира, всичко би носило щастие и радост в живота. Защото няма по-чувствителен барометър от сърцето на майката. Няма по-справедлива помисъл от майчината. Няма друга по-хармонична природа от нейната:

Ако до тебе, боже, стигнат топлите молитви
и слушаш майчиния безутешен плач;
ако пред Тебе сенките на бедността залитнат
и ти загубиш поглед из размътен здрач —
не би стоял там горе над света така безгрижен,
Ти би помогнал милостив на всеки чужд и bliжен,
злините би сразил, премахнал би скръбта
и радост би раздал на всички по света.

(„Майката“)

Магда Петканова издига превисоко светлия и тъжен образ на майката. Изгражда ѝ заслужен пиедестал. Боготвори я. И намира съответните основания и поводи — било като разкрива конкретна обстановка, за да види непосредно майчиното поведение („Майчина песен“), или пък чрез една достойна художествено-емоционална, малко тезисна и свръхдраматична апология, каквато се чувствава от цитираните стихове. . .

Не може да ни убегне от погледа една важна подробност, видна за характеристиката на жената в поезията на Магда Петканова.

За разлика от някои други поетеси (Дора Габе, Елисавета Багряна, Яна Язова) тя представя своята героиня като страдалка, но не и като бунтарка. Има в нея нещо нежно, морално устойчиво, някъде и консервативно дори, съпроводено с привързаност към дом, къща, деца, съпруг. Без да е обезличена в битието си, тя е склонна повече към съзерцание и преценка и по-малко сякаш към действие. Нейните майчински усилия са по-скоро изпитание на волята и на чувствата, на дълга, на отговорността пред женската природа и предназначение. Те не са изпълнени толкова с радост и не търсят светлите висини от празника на душата, колкото предразполагат към себепознание, към дълбините на постъпката, към нейното проектиране в постоянно тръпнатата и скрупулозна съвест на съпругата и на майката. Ние ще намерим в същността ѝ изострен психо-нравствен комплекс, изразен болезнено, с една вътрешна боязън и с едно горестно признание. И в този смисъл Магда Петканова установи своята поетическа линия и създаде свой модел на лирическа героиня — изключително плаха, честна, разтърсена от чуждата драма, приемаща я като лична — готова и способна да я изживее до най-страшния предел:

Мъртвата до мен въздиша,
нощом с шепот ме зове,
с нейната ръка аз пиша
тъжните си стихове.

Вечер слиза от стената,
ходи, лута се навред —
аз заставам под стъклата,
вместо нейния портрет

и лицето ми е бяло,
като бялата стена.

Тя ли, аз ли съм умряла,
де е мъртвата жена?

Тя сега стои и пее,
люля своите деца
и във люлките им греят,
греят пламнали слънца.

(„Балада“)

В нашата поезия остава единствено това драматично състояние на жената, станала истинска майка на несвои рожби, което с такава емоционална сила привлича интереса ни, държи напрегнати сетивата ни, кара ни да се изненадваме от превъплъщението и от безпощадната искреност на лирическата героиня. Този мотив е не само твърде конфликтен — той е и прекомерно деликатен. И Магда Петканова го поднася с психологическа проникновеност и с човешка благородност. Можем да ѝ бъдем благодарни за неговата оригинална, реалистична и достойна трактовка...

Но погледът ни към поезията на Магда Петканова ще бъде наистина едностранчив и стеснен, ако в нея обособим само тези два мотива: за любовта и за майчинството, макар че те са твърде съществени. В такъв случай вън от интереса ни ще останат и други важни психо-емоционални откровения, които доразкриват, досбогатяват и правят още по-релефен жизнения драм на героинята. Става дума за нейната изтънена чувствителност към всеки ден, към всеки час, към

Всеки миг от съществуването ѝ. А то е препълнено с очакване, е вярва в добрата участ, или пък е тръпнещо пред неизвестността. Обладва го сковаващият страх, вижда се навсякъде самотно, измъчва го постоянното съотнасяне към всичко в околната действителност („Съдба“, „Сърце“, „Бури“, „Страхът“, „Моят път“ и други).

Когато не бях опознал още в подробности лириката на тази авторка, не знам защо, но предполагах, че в нея тонусът е по-ведър, настроението е по-радостно, един оптимистичен глас ще ръководи отпощенето ни към света. Вероятно това се дължи на обстоятелството, че у мене живееше мелодията на шеговито-младежката изповед „Ако зажалиш нявга...“ Но съвсем различна е ритмиката на останалите стихове в книгите на Магда Петканова. Не съм и допуснал, че в тях има толкова тъга, че така тежко и дори мрачно героинята възприема битието; че сковаващият усет за утрешния жребий владее измъченото ѝ сърце, пък и нейното изтерзано съзнание. А тъкмо тези очертания са господстващите в книгата „Изгубен камък“. Поетесата говори за „радости смразени“, за „скърби неизбежни“. Тя съглежда „по неизменния път на времето“ какви ли не изпитания, които бележат знаците си върху човешката участ — всеки наш ден пада „ранен на смърт от огнени стрели“ („Очите“). Като че ли жената не открива упования за своите блянове, потъва из неподозираната неизвестност и блуждае из мъглата на съществуващото си:

Сърдечните слова изчезват,
изчезват някъде безследно,
тъй както чезне песента
на лист отроен в есента.
В мъгла се лутах, пих страдание,
друг път ме слънце ослепи,
но ще дочакам да заспи
духът на сетното желание —
да спра да дия във всеки зов
гласа на вечната любов.

(„Мъгла“ — на *Олга Кирчева*)

Има нещо, което непременно трябва да се изтъкне, защото засяга самата органичност в лириката на Магда Петканова. Много често прокарваните конфликтни размисли, тъмните обобщения, личните страдания на героинята, или пък нейните отрицателни констатации за света носят абстрактен характер, не са обективно изяснени, лишени са от жизнена плътност. И поради тази причина, след като не са поставени в конкретна обстановка и в ясни обстоятелства, те звучат преднамерено, имат конструктивистки, литературно-книжен оттенък. И затова те ни държат настрана, отдалечени от преживяванията на жената, студенеят ни като психология и като философия. А това не може да не се отразява и върху цялостната композиция на творенията, върху тяхната емоционална природа и върху тяхната функционалност. . .

Разбира се, авторката не гледа ограничено и едностранно на човешката орисия. Стихотворението „Към майка си“ ни дава достатъчно аргументи за диалектическо, за разнообразно тълкуване на позицията, защитавана от лирическата героиня. Тя възприема доброто и злото не в оголената им същност, а в тяхната взаимодопълняемост. Злата участ не всякога поражда и зла реакция. И капката оце-

ляла радост може да се превърне в пътеводна звезда. И омразата може да носи любов. И зрънцето пясък може да блести като „безценен камък“:

Повярвай, майко, не проклинам, благославям
и преминалите дни на черните беди.
За този живот безспир, залутан през мъглата,
благословена, майко моя, ти бъди!

Мене все ме тегли вниманието ми към спецификата в поезията на Магда Петканова. И постоянно се убеждавам, че няма кой знае какво да се подчертае, като повторим казаните вече особености. Може би нещо повече откриваме там, където поетиката ѝ се приближава до легендарното, до извисеноромантичното; или пък до бурнодраматичното — черти, които преобладават в поемите и в стихотворните песни на писателката. В тях има по-ярка метафора, по-динамичен изказ, по-смели внушения:

От черната пръст на земята
повниква златистият клас.
От черната пръст на земята
израстват ухания цветята
и хляба за нас.

.
Отрова, храна и забрава
са в сока на зрелия плод;
земята за всичко прощава,
потъпкана всеки миг дава
и взема живот.

(„Земя“)

Историческите инвенции на Магда Петканова (няма да се спирам на нейните драми, а ще отбележа само някои мотиви, подхванати в лириката ѝ) се открояват с по-дълбок психологизъм, с лична човешка съдбовност и с проникновение в отминалото време. Тука и езикът е по-пластичен, и текстът е по-ясен, а и откровенията са по-възбудяващи. По-интимни са нарисуваните картини, по-увлекателна е изповедта, по-интригуващи са емоционалните изблици:

Почнах да разбирам —
аз живея в сън.
Вятърът напират
и лудува вън.
Тъжните икони
плахо ме следят,
само черни клони
виснат в моя път.
Падам на колене,
чезна в тъмнина,
чувам смях над мене
в цялата страна.

.
О нека да паднат и огън, и мъглини
над Царевец там,
и нека земята след туй ме погълне,
и мрак да обгърне
Господния храм.

Сам царят, след черни магъни и болести,
в последния миг
разкаян да падне, напразно да моли
и моя да спомни
безпомощен вик.
Над него да рухнат от сводове камъни
и тежка беда,
и Търново нека изчезне сред пламък,
от Царевец тамо
да няма следа.

Спри ръката си, о, Боже;
там са моите деца!

(„Царица Тодора“)

Към посочените досега идейно-тематични особености в лириката на Магда Петканова можем да прибавим още някои други отличителни черти, без да променим основно същността ѝ. Тука ще се позовем на последната стихосбирка „Кавали свирят“ (1939 г.). Тя ни предоставя епизодични мотиви, които формират от стихотворенията наистина разнопосочен сборник с множество емоционални откровения. Поетесата се връща към изконните ценности, дали плът и живот и на човешката, и на творческата ѝ душевност: вижда изпълнения с дсброта образ на своята майка, чува с кръвта си „странна песен“, като в сън долавя „плачът на селските жени“. Водена от убеждението, че „се никога нищо не губи“, героинята допуска възможността „дойде ли времето мирно“ да „засвирят кавали отново в песни на нови поети“. Романтическата ѝ вяра иска да покрие като балсам раните на войната и заедно с това да запази оня извор на стародавната красота, който не бива да пресъхва никога.

Всяка една лирическа песен заслужава да бъде подробно разгледана. И все пак главното е да изтъкнем, че поетесата зове към естествеността на битието, което не може да се замени от никоя „златна книга“ („Дете в стая“). Тя възхвалява неподвижните дървета в градината, отрупвани пролет с цвят и есен с плодове, а окаява свободата „на скитника бездомен“ („В градината“). Магда Петканова много често използва импресията, природната съпоставка, за да открие преживяванията на жената („Предпролет“, „Априлски дъжд в полето“). В града тя се чувства несвойски, объркана, притеснена, защото в кръвта ѝ пее полето, дишат горите, белеят се забрадките „на тракийските здрави моми“:

И сега като чужда се скитам
сред тълпата — излишна, сама,
и за стотен път вечер прочитам
неграмотните селски писма.

За просторите още копнея —
де остана захвърлен сърпът?
Днеска в Раднево пак орат, сеят
и сега пак памука берат.

Но там вече сърдито ме срещат
изоставени родни нива,
а в града ми е душно, горещо —
накъде, накъде да вървя?

(„А кръстотът“)

Както става ясно, проблемът за миграцията, за отчуждението, макар и в не такива размери като днешните, а и в един по-вглъбен психологически план, е отдавна известен за българската поезия. Героинята на Магда Петканова има вкус към „простите неща“, търси емоционално съприкосновение с полския труд, с природата, с хората от народа, с това, което дава най-първичния и най-здравия смисъл на битието („Пролет“, „Нощ в село“, „Каменар“). В копнежите на жената има носталгия по нещо уседнало, старо, достолепно, проверявано с години, доказано като ценност за духа и за съзнанието. И в това отношение Магда Петканова е изцяло вярна на собствената си творческа нагласа: без разтърсваща страст за пътуване, за непознати простори, за движение, за постоянно изпитание на сетивата, за нови впечатления — амбиции, които ни владеят чрез лириката на Багряна и на Дора Габе. В „Кавали свирят“ огнището се явява като центро-стремително средище за емоциите, като стожер на радостта, като метафора за родовото и за националното достойние („Гласът на дома“, „Ноемврий“).

Поетесата се вглежда в планината, в гората, в дърветата покрай реките, в годишните времена. И така насища своите стихове с тишината и мъдростта на мироздаването, с неговата щедрост и благородство. Един топъл поглед обгръща битието, някаква херувимска добротата се излъчва от поетическия рисунък. Магда Петканова не познава и не търси за творбите си развихрени тонове, тя предпочита благостта на словото и неговата омекотена изразителност. Тече нещо спокойно в думите, хуманистичната грижа бди над всичко, най-вече над отрудения човек, над челядта и дома му. Сърцето на лирическата героиня е сравнено с нежността и капризите на морето. Авторката неведнъж се обръща към подобни паралели, за да намери многообразното на човешкия живот и да очертае посоките на преживяванията и на вълненията у своята двойничка. Не че някаква мистика обзема съзнанието на жената, но тя не иска да се заблуждава относно преходността на света. И по този начин още по-настойчиво прокарва идеята си за живот без празнословие и за обич към хората и към техните скромни, ала полезни дела.

Магда Петканова органично, по един естествен вътрешен усет отдава интимната си деликатност към българската история, към нашето минало, към здравите ни земни корени. През периода 1939—1944 година тя пише стихотворения и подготвя така и неиздадената си книга „Сънят на момичето“. В нея посочените мотиви доказват отношението на лирическата героиня към родината и към чернозема:

И както тъмната дъбрава,
така сред твоята древна степ
един народ, земя корава,
забил е корените в теб.

Орачът радостно нагазва
и сее плодните бразди
и буди в сънната ти пава
праха на славните деди.

(„Изната земя“)

Авторката стига до иносказанието за нежното, малкото, сякаш невидимото плодно зрънце, което стои в нашите души. Където и да идем, където и да живеем, то напомня за себе си. Това е камбанката

на родолюбието, която нощно време ни сепва, говори ни за родната къща, насочва ни към пътната врата, до която сме стигнали неусетно, като че ли насън („Пробуждане“). Нейната измъчена, страдала много, изтерзана от самота, от борба с живота лирическа героиня се преобразява душевно и емоционално, когато се слее с природата, когато се намира при тружениците, когато усети полъха на вятъра, мириса на земята, сладостта на плодовете, уханието на цветята, милувката на слънцето („Априлски утрини“).

В пантеистичните превъплъщения, в импресиите, в трепетната радост от съприкосновението с природата има нещо непресторено, човешки външно, мъдро и светло. То прави стиховете на Магда Петканова искрени, емоционални, увлекателни, силно въздействени. Тука е слаб намекът за тежката женска участ. Повече тържествуват сестивата, весела е душата, хармонията е пълна. Лирическата героиня живее, работи, човечна е, води се от принципа на добротата. Но и често се оглежда назад, за да не изгуби следите по своя път. И да не се плаши, да не се срамува от тях, а да може да ги благослови, защото „и дните на скръб ми бяха разтуха“; и защото „вече пред мен е жестоката старост“. А с нея започва и „същинската смърт“ („На края“). Толкова е от човешкия сън — наречен живот: в утрото държим „една звезда в ръката“, на залез срещаме деня „със попукани устни“. Такава е амплитудата от началото до края — само един миг...

След победата на социалистическата революция целият дотогавашен живот на поетесата, нейните граждански разбираня, хуманистичният ѝ морал, обществената ѝ дейност я поставят в редовете на борците-антифашисти, в лоното на новата ни социалистическа литература, насочват я към аванпоста на народнодемократическата култура. Магда Петканова посвети на идващите „нови дни“ редица стихотворения, в които възпя руската Татяна, тръгнала да освобождава света („На Татяна“). Лиричката майчински и творчески провъзгласи славянското единство — „от нашето братство крепост да направим“ („Писмо до Десанка Максимович“). Възпя подвига на Осма дивизия, даде простор на радостта си от завършването на войната:

Войната свърши! Колко много рани
ще стихнат, ще престанат да горят.
Войната свърши! Удряйте камбани
и възвестете в близък ден мирът!

(„Войната свърши“, 8 май 1945)

Магда Петканова няма влечение към заплетените, към усложнените, към умозрителните „конфликти“ на съществуването. За нея са привлекателни естествените състояния на душата, на радостите и на скърбите; на труда и умората, на почивката и веселието. Даже и старостта има своите преимущества — тя „ни е избавила от робството на младостта, от тежките вериги на сърцето“. Може би е важно да не забравяме никога, че „всяка възраст своята болка има“. Поетесата не спестява нищо за читателите си, говори с тях изповедно, сурово и с една превъзходна реалистичност. И същевременно извисява поетовата орис в романтична светлина, от която бликат лъчите на всеотдайността. Пренебрегнатата лирическа душа гори като факел пред всеки ближен и брат. И така извършва мисията си, която не може да бъде заменена от нищо друго:

И твоето сърце така гори,
че за живот един дори не стига.
Тъй бърже, както пламнала в искри,
ще изгори написаната книга,
ще се превърне само в шепя прах.
В сърцето огънят искри от всичко,
дори смути ли го стрела на чужди грях,
не литва из простора като Божа птичка,
а тлее, спелелява се без звук,
за да остане вечна книга тук.

(„Поет“ — Из Н. В. Радатин)

Такава книга остава в нашата поезия сътвореното чрез перото на Магда Петканова. Тя ни приканва за по-чист и за по-дълбок прочит. Без нея българската лирика щеше да се окаже по-необлагрена и по-бедна. Всъщност това не можеше и да стане, защото — като всеки жив организъм — и художествената литература създава и защитава онова, което ѝ е потребно. В този смисъл творчеството на Магда Петканова е образ и документ за тая необходимост.